

ZICHY MIHÁLY KÉPEI

ARANY BALLADÁIHOZ.

×

Lehet-e költői művet illusztrálni?

Mindig gyakrabban meg gyakrabban történik, hogy rajzoló-ónnal vagy festő-ecsettel magyaráznak és diszitenek valamely költeményt. De vajjon joggal történik-e ez?

Ugy látszik — legalább első pillantásra — hogy : *nem*.

A költő műve szép álom. Minden valódi költő álmodik, jeleneteket lát, alakok vonulnak el gyönyörtől ragyogó szeme előtt, hő érzelmek dobogtatják meg érzékeny, jaj tulságosan is érzékeny szívét. Álomképei meglepő erővel, részletességgel és logikával tűnnek eléje, mint valami második fokozott való.

A festő műve is álomkép. Minden valódi festőművész terméke egy-egy vízió : szép formáknak, mély színeknek, messzire nyuló tájékoknak, a fény rezgésének, az ég végtelenségének víziója.

Egyezik-e majd ez a két vízió, a költői és a festői, ha a festő a költő művét akarja a maga nyelvén, a maga eszközeivel feltüntetni? Ugyanazzal fog-e a festő álmodni, a mivel a költő?

Bizonyára nem. A költő és a festő látomásainak sajátága ős eredeti egyéniségükkel függ össze. Minden művész más-más szellemek menetét, más-más igézet-formáit látja képzeletében, látja *lelke szemében*, mint Hamlet mondja. Mennyi eltérés lehet tehát a költő és a festő víziója közt!

De bármennyire el is térjen a költő és a rajzoló felfogása, mégis nagy élvezet reánk, a nézőkre, ha valódi művész interpretálja a költőt és nagy tanulság reánk, az olvasókra, ha a jellemző rajz kiegészíti a költemény benyomásait. A költői mű illusztrálása mégis csak jogosult a költő és illusztrátor eltérése mellett is.

Miért?

Ugyanazon oknál fogva, a mely élvezetessé és érdekessé teszi, ha ugyanazt a vidéket különböző tájképfestő festményein szemléljük. Mindegyik másképp látja a vidéket, de mindegyik látja, a mint csak a művész lát. A képen a vidéknek lényeges sajátosságai a színek vagy formák költészetével van kifejezve. Ugyanazt a költőt is különböző festők különbözően illusztrálják majd: de mindegyikük felfogásában meglesz a költemény bizonyos jellemző vonása úgy elénk állítva, a mint mi, kik nem vagyunk művészek, el nem tudjuk képzelni. A mit hozzáad a művész a magából a költő művéhez, az szintén költői és jellemző lesz. A festő olykor — mint a nagy színész — oly vonásokat is érvényre juttat, a melyeket a költő alig hogy jelzett. Ha ugyanazt a vidéket több festő lefesti, látjuk, mit ad a művész a természethez a maga lelkéből: a költő illusztrálásával pedig azt látjuk, mit told a művész egy más művész felfogásához.

Különben: a költemények illusztrálása ép nem szokatlan a művészet történetében. A Bibliának is vannak költeményes részletei. És mit látunk? Azt, hogy majdnem 2000 év óta a legnagyobb művészek azon vannak, hogy tehetségüket, ihletüket, forró érzelmeiket e bibliai részek festésére — mondhatjuk: illusztrálására fordítsák. Ilyen *illusztrációkat* festettek a kereszténység első mester-ember művészei, naiv ihlettel, az üldözések korában a

a méceses világította földalatti katakombák nyirkos folyosóinak falára ; ilyen bibliai-illusztrációk ragyognak a bizanci és normán templomok aranyos mozaikjain, melyekkel falak, kupolák, pillérek, mennyezetek, párkányok, padlók (mintegy óriási képeskönyvet alkotva) be vannak vonva ; ilyen illusztrációkat festettek a középkori könyvmásoló szerzetesek hangya-szorgalommal a pergament-kodexek kacskaringós betűi és indás diszítései közé ; ily illusztrációkkal diszítették utánozhatatlan tűzzel és formagazdagsággal a renaissance nagy festői a nedves mészlapokat, melyekre kolostorok és főpapok freskókat rendeltek.

Raffael maga — hogy csak a leghiresebbet említsem — a freskók egész édes-pajkos sorozatában egy ókori regényt illusztrált (a Farnezina-villa falain).

Modern regényeket illusztrálni nehezebb dolog, mert a modern regény természetéhez tartozik a sok pontos részlet, ezek pedig nagyon megkötik a művészt. Ellenben sokkal háladatosabb feladat az, melyet ezuttal Zichy Mihály tűzött ki maga elé: balladákat illusztrálni. A ballada elbeszélése mindig hézagos, lüktető; az események lánczolata meg-megszakad, a költő csak sejteti velünk az összekötő elemeket: az alakok rejtelmes félhomályból emelkednek ki, mely képzeletünket kiegészítésre izgatja. Ez a kiegészítés: a költőtől csak oda vetett néhány vázoló vonalnak biztos kézzel való kihuzása — ime a ballada-illusztrátor feladata.

II.

A *Pesti Napló*-t nem csak a nagy géniusz tisztelete, hanem multjának hagyományai is Arany János nevéhez, művei közül különösen pedig ép balladáihoz fűzik. Arany balladái közül némelyek a *Pesti Napló*-ban, a Kemény Zsigmond lapjában jelentek meg legelőször (így pl. a Szibinyáni Jank 1855-ben): Arany balladáinak első alapos magyarázata szintén itt látott napvilágot először (Greguss Ágost tollából): ugyancsak Aranyról nyilatkoztak a *Pesti Napló*-ban Salamon Ferencz, Erdélyi János, Greguss Ágost, Kemény Zsigmond — a nagy költőhöz méltó jeles bírálók. A *Pesti Napló*-ra nézve öröm is, meg-tiszteltetés is, hogy a nagy Arany-magyarázók után a nagy Arany-illusz-trátor műveit adhatja kezébe olvasóinak.

Zichy Mihály annál inkább illusztrálhatta Arany Jánost, mert a két művész bizonyos tekintetben rokon. Aranynak nagy plasztikai érzéke volt: egy időben festőnek is készült. E festői hajlam aztán meglátszik művein is. Ha valamit elénk állít — tájat vagy jelenetet — azt mindig virtuoz biztos-sággal, határozott, élesen kiszögelő vonalakkal teszi. Ha vidéket leír, térképet lehetne róla készíteni, annyira látta maga előtt. Zichynek is egyik főjellem-vonása a rajz szemet szuró ereje, az elmosódó ingadozó körvonalak hiánya. Arany legmeglepőbb sajátága tán az a részletesség, az a pontosság, a melylyel tárgyait szemléli. Rendkívül erős érzéke volt a detail iránt: kicsi-séget, a mit más észre sem vesz, azt kiemeli Arany a külvilág tárgyából és jellemzően alkalmazza költeményében.

Ez Aranynál valami képzőművészeti sajátosság, valamint az is, hogy Arany a lelki indulatok feltüntetésénél a lelki indulatokat kísérő testi változásokat is szemmel tartja és leírja. Mindig elképzei a személy külsejét is. Reá nézve egy-egy indulatroham egyszersmind egy-egy arczkifejezés. Ha Arany egy költemé-

nyében valamely személy lelkileg megindul, Arany látja képzeletében szeme véres kidagadását, kezének görcsös összekulcsolását, idegeinek lázas hangyafutását, orrcimpáinak rezgését is. Sőt néha — egészen a festő módjára — a lelket csak a testen át, a testi jelenségek révén jellemzi. Csupán a test pathológiáját adja mint a belső dúlás kifejezőjét. A testi és lelki jelenségek ez együttes feltüntetése Aranynak igen jellemző, ugyyszólva képzőművészi sajátága.

Mind a kettőben, a költőben és a rajzolóban, közös magyaros tulajdonság a szentimentalizmus hiánya. Csak a német Uhland balladáival és azoknak sokféle illusztrációival kell a mi könyvünket összehasonlitanunk, hogy a nagy különbséget észrevegyük a magyar és a német lélek hajlamai közt.

Van Aranyban is, Zichy Mihályban is valami raczionális, az észszerűt, a józant, a következtetést szerető vonás. Annyira raczionálisak, hogy már néha-néha majdnem prózaiak. De e mellett erős a képzelőtehetségük, sőt még a fantasztikust is szeretik. De itt aztán el is tér Aranynak és Zichynek művészi eljárása. Zichynek fő sajátága ép az, hogy műveiben raczionális, elvont gondolatot, általános eszmét, határozott tendenciát akar kifejezni, de ezt fantasztikus, allegorikus eszközökkel szereti megvalósítani. Az elvont gondolat, a tendencia magában véve prózai: Arany nem is veszi költeményei alapjául (legfeljebb tanító költeményeiben,) Zichy pedig nem ritkán elvont erkölcsi, bölcséleti vagy politikai aforizmából indul ki művei megalkotásánál.

Itt van egyszersmind az eltérés Zichy és Munkácsy géniusza közt. Munkácsyt első sorban a jelenet költészete, az alakok csoportulása, az indulat kifejezése, a színek összeolvadása érdekli. Mindegyikük művében más-más egyéniség tükröződik. A művészet olyan gazdag, mint a természet.

III.

Lapozgassuk egy kicsinyég albumunk képeit.

Első sorban Arany legremekebb balladája, a *Tetemre hívás* vonja magára figyelmünket. Az egész ballada egy izgalmas nagy drámai jelenetbe van összeszorítva. E jelenet magaslata Kund Abigél belépése: Bárczi Benő sebe vért könyezik és ekkép a meghalt lovag vérvádat emel arája ellen. Ezt a döntő percet választotta Zichy képe tárgyául.

Emlékszem egy jelenetre, mely gyermekkoromban önkénytelen komikumával maradandó hatást tett reám. Szüleim sürgős levéllel egy urhoz küldtek; midőn szobájába benyitok, ott nagyobb társaság nők-férfiak, vagy tizenötven ülnek együtt a kávé asztalnál. «X. urat keresem» szólok. Hirtelen csend támad és aztán mintegy összebeszélésre 14 kar emelkedik gépies egyformasággal és 14 mutató-ujj némán az egyik jelenlevőre mutat. Ez pedig — a keresett X. ur — ugyanabban a perczen felemeli karját és mutató ujjával szintén némán önmagára mutatott.

Egy ilyen jelenet van a Zichy-képen tragikusan feltüntetve. A mint az istenítélet vércseppjei iszonyatosan vádolják, mindenki ijedve a leányra szegzi tekintetét, minden jelenlevő reá mutat: *Ez az!* A leány pedig iszonytató tudatra ébredve, fejéhez kap: *Én vagyok az!* Kund Abigél szép feje mintegy az a célpont, a mely felé a tekinteteknek és a sorsnak villámai irányulnak.

Énekes, kaczagó örültség a Kund Abigélé: nehezebb bűnt követett el nála, tehát még nehezebben bűnhődik Ágnes asszony. Az egyik képen ott látjuk a patak mellett a mint a lepedőt mossa és magát gyanakvó, félő pillantással az utca gyermekek előtt mentegeti. Hiába mentegeti magát: önszive vádját nem tudja elaltatni. A következő képen a rémektől népes börtön éjszakát látjuk: a képnek mintegy világító középpontja a lepedő: fény és kín forrása.

egyaránt. Ott látja a rémült asszony megölt férjét, ott szeretőjét, ki őt vádolja, ott a büntető birót — mind megvilágítva attól a rejtelmes fénytől, melyet a bűnjel, ama gyötrő lepedő reájuk vet.

Rémes lelki kínokat látunk az *V. László* illusztrációján is: balra a fiatal király lázas álmából felriadva, jobbról a cseh szolga, ki hamis, czélzatos vigasztalással meg akarja nyugtatni urát, egy álnok Beschwichtigungshofrath kézmozdulatával és arczkifejezésével sompolyogván feléje. A kép közepén pedig a lelkiismeret háborgatója: az ég haragos villáma.

A hányszor Zichy Mihálynak a *Walesi bárdok*-hoz való illusztrációját nézem, eszembe jut mindig az alkalom is, a melyből Arany e balladáját írta. Az abszolutizmus éveiben volt. A Bach kormány bizalmasan több magyar költőt felszólított egy a gyűlölt kormányt dicsőítő költemény szerzésére. Aranyt is felszólították. Senki sem akadt a magyar bárdok közt. Ez a felszólítás adta meg az ösztönt Aranynak a *Walesi bárdok* megírására, melyben egy bárd sem bírja mondani, hogy: Éljen Eduárd! Hiában dühöng a zsarnok: a költészet szellemi hatalma legyőzi őt. A nagy kép közepén egy alakot látunk, kit Arany csak mellékesen, jellemzés nélkül említ, kit azonban Zichy a költőt megtoldva állít elénk: ez Montgomery, a vár ura. Szive a bárdok éneke felé vonja, de mindamellett nem felejtethi, hogy ő a gazda, ki ura-királyát vendégli: bizonyos fájó restelkedéssel látja, minő lázongó jelenetek színhelye lett a kastélya. E fejét lehorgasztó, ellenkező érzelmektől: loyaltástól és felháborodástól dúlt Montgomery mintegy képe ama magyar főuraknak, kik az abszolút kormány alatt Bécsben a hazát is, az abszolutizmust is akarták szolgálni.

Az a bohóc pedig, ki Eduárd lábainál a haldokló oroszlánok felé rugdos s telt orczából feléjük fúj, mintegy jelképe annak a triviális bécsi élczelésnek, mely az ötvenes években minden sváb butaságról szóló adomát magyarokra fogott.

A lelki gyötrelmek kálváriájának legcsúcsára hágunk az *Éjjeli párba*

balladában. Bende lovag párbaj örve alatt orgyilkos módon megölte ellenfelét, Robogányt, hogy elvehesse Robogány mennyasszonyát. Zichy képe mutatja a jelenetet, a mint Bende lovag belép a nászünnepély után új feleségéhez, hogy száraz ajkaira epret szakaszson.

De ime ott áll a mátka ágya előtt a meggyilkolt lovag, alakja belülről át van világítva, mintha izzó volna; arcza rémes, merev szeme kék sugarakat lövell a félelemtől és irtózattól őrzöngő Bendére. A fiatal asszony, ki mit sem lát a kísértetből, halálra ijedten nézi férje handabandázó izgalmát és vergődését.

Valódi Zichy-kép a *Hídavatás*. Ez a jeles rajzoló kedvelt műfaja: a macabre allegorikus műfaj. Az öngyilkosok szelleme mint egy óriási forgatag zuhan le az új hídról a folyamba és ismét lihegve, nedvesen — lucskosan, a halál örült vágyától kergetve kúszik, kapaszkodik a hídra: fel-le, fel-le, egy óriás malomkerék csobogásával.

Remek alak az *Ünneprontók* ördöge. Az ünneprontók megszegették a pünkösdi szentségét tánczczal: most az ördög keményen megtánczoltatja őket. Minő gonosz verve, minő káröröm, minő pokoli csábítás, minő bizarr és mégis félelmetes szenvedély lángol ennek az ördögnek szemében! Minő aléltság, mennyi tánczvágy és mennyi tehetetlen fáradtság áldozataiban, kiknek jobbra-balra dűledező testén még galvánikus rángatózásban nyilatkozik a táncz vágya! (Jellemző ellentéte ez ördögös ugrálóknak a költemény élén a jámborok csoportjának megrendíthetetlen, mély, áhitatos nyugalma).

Tánczolni az *Egri leány* czimképén is tánczolnak, csak hogy ez már más táncz. Lengyel és magyar urak járvák jóízűen, méltósággal, táblabírósan. Szőlőindák és csipkés levelek futják be a képet, fűrtös keretet alkotva annak a két főúrnak baloldalt, kik ugyancsak hatalmas tempóval hajtják le a magyar lengyel barátság zálogául a nagy boros kürtöt. Jobboldalt pedig a kassai rablók méltatlankodnak a kassai boron. Az egyik fanyar arczczal, megvető mozdulattal a korsóra mutat: «Semmi tűz a rossz csigerben!»

Gonosz fortélylyal el is mennek Egerbe jóért, mint az alsó kép mutatja, de aztán ennek következtében, a végső tájkép tanúsága szerint, gyönyörű, festői fán — lógnak.

Kis kép, de nagyarányu kompozicio, Izabella királynő országos tanácsa. Ott ül a szép királyné gondolkozva, a kétes jövő színe előtt, mellette pedig habozva, kételkedve, ingadozva komor tanácsosai. «Két ellenség a két parton!»

És a mint e szép lapok közt válogatunk, álljunk meg többet mellőzve utoljára egynél, mely fiatal daliát ábrázol, gyermek-ifjut, ki a jövőnek embere: Szibinyáni Jank, a későbbi Hunyadi János. Hosszu sor kezdete: hőstetteinek elsejét viszi véghez, midőn ura parancsára élve megkeríti a farkast és szégyenszemre a fejedelmek elé hurczolja. Hiába makacskodik, hiába feszül a farkas ellene: az ifju hős elszánt erővel és ügyességgel tolja vonja az ordast. A farkas már vén, szőre már világosabb, már őszbe csavarodik: egy fiatal, javakorbeli farkast tán mégsem foghatott volna el a gyermek Hunyadi János. Az ifju hőst tölgyfaágak árnyékolják képünkön «régí vadász szokás — írja Zichy Mihály egyik levelében — a ki farkast ejt el, annak kalapjára tölgy-galyat tűznek».

Riedl Frigyes.